

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ КК УРСР 1960 Р.

О. В. Патлачук
кандидат юридичних наук,
викладач Краматорського
економіко-гуманітарного інституту

Актуальність теми роботи пов'язана з двома причинами. По-перше, одним із важливих завдань юриспруденції є необхідність більш глибокого дослідження питань юридичної техніки, яка використовується в процесі правового регулювання суспільних відносин. Дотримання правил юридичної техніки становить собою об'єктивну закономірність процесу підготовки законодавчих актів. Юридична техніка відіграє істотну роль у забезпеченні ефективності права, а використання її прийомів та правил забезпечує точне й раціональніше їх втілення в практичну діяльність. Виходячи з цього, рівень юридичної техніки є одним із показників рівня юридичної культури в країні. По-друге, з метою більш докладного вивчення юридико-технічного рівня нормативно-правових актів доцільно взяти до уваги схеми, які використовувались при побудові раніше прийнятих законів. З цієї точки зору інтерес представляє розгляд юридичної тех-

ніки Кримінального кодексу УРСР 1960 р. (далі – КК УРСР), яка не отримала достатньої уваги з боку науковців. У зміст цього законодавчого акта увійшли природоохоронні норми, юридичну техніку яких науковці окремо не вивчали, тому це потребує свого подальшого розвитку. Значну допомогу у вирішенні цих завдань може відіграти методика кількісної оцінки нормативно-правових актів, яка дозволяє провести розрахунки загальної кількості знаків, що входять до змісту статей, глав та всього кодифікованого акта.

Аналіз публікацій показує, що побудова, структура, система покарань КК УРСР 1960 р. є темою, якої зрідка торкалися науковці. Фрагментарно це питання розглядалось у працях І. Бойка, С. Гавриша, М. Гнетнева, М. Дякура, Б. Кіндюка, З. Корчевої, В. Матвійчука, В. Мунтяна, В. Сидор, Н. Титової, Ю. Шемшученка. Таким чином, питання юридичної техніки, яка використовувалась у КК УРСР стосовно

сфери охорони природи, потребує своєї подальшої розробки та систематизації.

Метою нашої роботи є дослідження особливостей юридичної техніки КК УРСР за допомогою цифрових показників.

Викладення матеріалів дослідження було проведено згідно з двома етапами. Спочатку необхідно розглянути три особливості юридичної техніки. По-перше, на думку І. Шутака, юридична техніка – це теоретико-прикладна наука, яка становить собою певну сукупність засобів і прийомів нематеріального, технічного характеру, що є зовнішніми інструментами й способами організації правового матеріалу [1, с. 5]. По-друге, юридична техніка відображається в правилах, до числа яких належать: а) правила ясності, точності, нейтральності; б) досягнення соціальної адекватності; в) логічні правила; г) структурні; д) процедурні. По-третє, юридична техніка має зовнішню форму прояву на рівні правових актів.

Як доводить В. Сидор на прикладі земельного законодавства, використання технічних засобів, методів, способів, прийомів при їх реалізації дає змогу створити правові акти високого наукового рівня [2, с. 87].

Наступним етапом дослідження є розгляд причин прийняття Кримінального кодексу УРСР. До їх числа належать зміни в політиці Радянського Союзу, які увійшли в історію держави і права під назвою «хрущовська відлига» та були спрямовані на помякшення і демократизацію комуністичного режиму. У рамках нової політики почала здійснюватися кодифікація тодішнього законодавства, що призвело до прийняття нового Кримінального кодексу, який Верховна Рада УРСР ухвалила 28 грудня 1960 р. [3]. Цей кодекс мав чотирирівневу будову: кодекс – частина – глава – стаття, сумарна кількість глав складала 16, до Загальної частини входило 5 глав, до Особливої – 11. Як зазначає Ж. Дзейко, на першому місці в Особливій частині кодексу розташована глава, норми якої встановлюють відповідальність за вчинення державних злочинів, а загалом кодифікований акт виходить з ідеї першості інтересів держави, а не інтересів особи [4, с. 164]. Кодифікований акт складався з 119055 зн., з яких до Загальної частини ввійшло 39294 зн. (33%), до Особливої – 79761 зн. (67%). Розгляд змісту 11 природоохоронних статей показує, що вони були розміщені в чотирьох главах: гл. II «Злочини проти соціалістичної власності», гл. VI – «Господарські злочини», гл. IX – «Злочини проти порядку управління», гл. X – «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народно-здоров'я» (табл. 1).

Таке розташування статей свідчить про недоліки юридичної техніки, до числа яких слід віднести відсутність систематизації природоохоронних злочинів, які мають увійти до самостійної глави.

До змісту гл. II увійшли ст. 89 «Умисне знищення або пошкодження державного чи громадського майна» та ст. 90 «Необережне знищення або пошкодження державного чи громадського майна». У цих статтях знайшла відображення відповідальність за пошкодження чи завдання шкоди лісовим масивам, незважаючи на ту обставину, що в цій статті розглядались питання відповідальності за пошкодження державного чи громадського майна. Згідно з ч. 2 ст. 89 за такі діяння, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, що спричинило умисне знищення або пошкодження лісових масивів, установлювалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років (табл. 2).

Такий злочин становить собою особливу небезпечність, тому що підпал може спричинити значну шкоду лісовим масивам, адже вогонь дуже швидко поширюється на таких ділянках. Держава витрачає великі кошти на гасіння пожеж, бо використовується значна кількість людей та техніки, а після гасіння пожеж необхідно вживати заходів з відновлення цього природного ресурсу, які потребують великих коштів і зусиль. Недоліком юридичної техніки цієї статті, на думку В. Матвійчука, є відсутність роз'яснення терміна «інший загальнонебезпечний спосіб», бо як такий може бути вибух, затоплення [5, с. 80]. Іншим поняттям, яке не отримало свого відображення в законі, є така ознака об'єктивної сторони, як наслідки, до яких належать: людські жертви, завдання особливо великої шкоди. Диспозиція ст. 89 містить вказівки на спосіб знищення або пошкодження лісового масиву тільки шляхом підпалу, тобто злочинна дія вогнем на лісовий масив. У змісті статті відсутнє роз'яснення тієї обставини, що такі дії можуть відбуватися як відносно групи дерев, так і одного дерева, інших пред-

метів, будівель, складських приміщень.

У статті 90 розглядались такі самі дії, але в разі необережного знищення чи істотного пошкодження лісових масивів вогнем або джерелом підвищеної небезпеки. За такі дії ця стаття встановлювала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років або виправні роботи на строк до одного року. Розгляд юридичної техніки цих статей показує наявність у них диспозиції та санкції з одночасною відсутністю в їх змісті гіпотези. Однією з важливих вимог юридичної техніки є логіка викладення матеріалу, яка слабо виражена у змісті кодифікованого акта. Так, знищення або пошкодження державного чи громадського майна дуже слабо корелюється з лісовими масивами, які можуть мати природне походження або штучне, тобто коли їх насадили колгоспи чи конкретні особи. На жаль, у законі відсутнє з'ясування таких термінів: а) «лісовий масив», тобто невідомо, яку площу має займати цей об'єкт; б) «джерело підвищеної небезпеки»; в) «тяжкі наслідки»; г) «істотне пошкодження». Загальна кількість знаків цих двох статей становить 836 зн., чи 0,7% від загальної кількості матеріалу (табл. 1).

Розгляд юридичної техніки, яка використовувалась у гл. VI «Господарські злочини», показує, що назва даної глави не пов'язана із злочинами проти природи, які увійшли до її змісту. Так, до неї входить найбільша кількість статей (ст. ст. 158-163), які встановлюють кримінальну відповідальність за порушення правил по боротьбі з: хворобами рослин, потравою посівів, незаконною рубкою лісу, полюванням, зайняттям рибним або іншим промислом, проведенням вибухових робіт на водних об'єктах. Дослідження змісту цих статей показує наявність такої вади юридичної техніки, як відсутність у їх змісті гіпотези, тобто викладен-

ня статті починається з диспозиції. Наприклад, у ст. 160 викладається диспозиція у вигляді незаконної рубки лісу в усіх лісах державного значення, колгоспних лісах. Дослідження санкцій за злочини проти природи, які ввійшли до гл. VI, показує широке застосування альтернативних покарань. Розгляд санкцій, застосованих у цій главі, показує, що альтернативні санкції ввійшли до змісту ст. ст. 158-163, а виняток становить ч. 2 ст. 160, яка передбачає акумулятивну санкцію у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років з конфіскацією незаконно зрубаної деревини. У главі VI утрощ статтях застосовується такий додатковий вид покарання, як конфіскація майна. Наприклад, ч. 1 та ч. 2 ст. 160 передбачають конфіскацію незаконно зрубаної деревини, ст. 161 – конфіскацію добутого та знарядь полювання, аналогічним чином ст. 162 – таку саму санкцію. До змісту цієї глави ввійшов найбільший обсяг матеріалу, присвячений питанням охорони природи, про що свідчать розрахунки кількості знаків, які становили 2103 зн., чи 1,76% від загальної кількості обсягу матеріалу кодексу (табл. 1). Недоліки юридичної техніки доводяться фактом відсутності роз'яснень терміна «промисел», під яким З. Г. Корчева розуміє систематичну рубку, що для обвинуваченого є постійним джерелом доходів [6, с. 38]. Як зазначає дослідниця, одиничний факт рубки з подальшим продажем лісу не може визнаватися промислом з причини відсутності специфічної ознаки у вигляді систематичної діяльності для отримання постійного доходу, тобто використання такої ознаки дає змогу відділити рубку у вигляді промислу від повторності такого діяння.

У той історичний період почалося інтенсивне використання природних багатств без урахування біологічних можливостей щодо відновлення численності фауни, що призвело в УРСР до ма-

сової загибелі тварин, знищення їх потомства і скорочення чисельності багатьох видів цінних звірів і птахів. Виходячи з цього, до змісту КК УРСР увійшла ст. 161 «Незаконне полювання», санкція якої передбачала виправні роботи на строк до одного року або штраф у розмірі до ста карбованців з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання (табл. 2). Диспозиція цієї статті як кримінально каране діяння визначала полювання в заборонений час чи в недозволених місцях, або забороненими знаряддями і способами, або на звірів і птахів, полювання на яких повністю заборонено. Така складна диспозиція цієї статті пов'язана з тією обставиною, що при полюванні на деяких цінних тварин та птахів, окрім, мисливського квитка, потрібен спеціальний дозвіл, який видавали органи державної мисливської інспекції. Недоліком юридичної техніки цієї статті є та обставина, що в диспозиції статті не вказується на необхідність отримання мисливського квитка, оплати державного мита, що є дозволом на її проведення. Іншим недоліком статті є відсутність з'ясування терміна «недозволений час», під яким слід розуміти періоди, коли встановлюються заборони на полювання. У більшості випадків це період з 1 жовтня до 1 березня, але на деякі цінні види звірів та птахів встановлюються заборони в інші місяці. У диспозиції цієї статті використовуються як карані дії проведення полювання забороненими знаряддями та способами, які не отримали свого з'ясування в змісті кодифікованого акта. Під цим терміном, згідно з думкою А. Піонтковського, слід розуміти заборону на застосування хімікатів, риття ловчих ям, установку великих капканів без розпізнавальних знаків, застосування мереж, петель, літаків, вертольотів, автомашин, мотоциклів [7, с. 525-528]. На жаль, у статті відсутнє посилання на

«Правила полювання», які регламентують вжиття цього заходу, а також зазначаються види звірів та птиць, полювання на яких узагалі заборонено. Істотною особливістю диспозиції цієї статті є та обставина, що кримінальна відповідальність настає в разі, коли раніше до правопорушника були вжиті заходи адміністративного впливу.

В Україні до числа природних багатств, які відіграють значну роль в економіці багатьох регіонів, належать рибні запаси. З метою збереження та примноження рибних запасів в СРСР 15 вересня 1958 р. Рада Міністрів ухвалила «Правила рибальства в рибогосподарських водоймах», згідно з якими встановлювався порядок проведення рибного та інших вододобувних промислів. З метою посилення охорони рибних запасів у водоймах УРСР до змісту кодифікованого акта увійшла ст. 162, яка встановлювала кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним або іншим водним промислом без дозволу особами, котрі раніше вже притягувалися до адміністративної відповідальності. Розгляд юридичної техніки цієї статті показує використання конструкції, яка раніше вже застосовувалась у ст. 161 КК УРСР. Це зайняття таким промислом без належного дозволу чи в заборонений час, або в недозволених місцях, чи забороненими способами та знаряддями лову. Розгляд цієї конструкції показує недоліки диспозиції через те, що не зазначається, хто має дати належний дозвіл у практичній діяльності вирішення цих питань, які покладалися на органи рибної охорони. Терміни «заборонений час», «заборонені місця», «недозволені способи та знаряддя лову» також не отримали свого роз'яснення чи посилання на «Правила рибальства в рибогосподарських водоймах» 1958 р. Значну шкоду рибним багатствам завдавав спосіб лову, пов'язаний із застосуванням

вибухових речовин. Як зазначає відомий український еколог В. Борейко, військові, які служили в частинах, розташованих на території України, та мали доступ до вибухових речовин, часто використовували такий хижацький спосіб лову [8, с. 212]. З метою запобігання таким злочинам до змісту КК УРСР увійшла ст. 163, яка встановлювала відповідальність у вигляді виправних робіт до 6 місяців або штрафу до 200 крб.

Наступною частиною документа, в якому регламентувалась відповідальність за злочини проти природи, була гл. IX «Злочини проти порядку управління». Так, до змісту цієї глави увійшла ст. 199 «Самовільний захват землі та самовільне будівництво», що свідчить про відсутність логічного зв'язку між назвою глави та статті. Примітивний характер тодішньої юридичної техніки добре простежується у змісті ст. 199, яка не передбачає охорони землі, а встановлює відповідальність за самовільний захват або самовільний обмін, чи купівлю-продаж земельної ділянки, або інші дії, що порушують закони про націоналізацію землі. Під самовільним захопленням землі слід розуміти дії з прямим умислом, що означає фактичне відведення певної земельної ділянки без її відводу, додержуючись чинного законодавства. Як зазначає З. Корчева, такі дії призводять до порушення планомірного та науково обґрунтованого використання земель, що призводить до погіршення якості землі й неможливості її використання в сільському господарстві [6, с. 12]. Відсутність положень з охорони землі добре простежується на прикладі санкції ч. 2 ст. 199, яка передбачає відповідальність лише за самовільне будівництво у вигляді акумулятивної санкції: виправні роботи на строк від 6 місяців до одного року з одночасною конфіскацією незаконно спорудженої будівлі. Стаття 199 фактично

розглядає два види злочинів: самовільне захоплення землі та самовільне будівництво житлового будинку, але в ній не передбачена відповідальність, коли захоплення землі здійснено за вказівкою посадових осіб. Таким чином, розгляд змісту ст. 199 показує, що її основним завданням було встановлення відповідальності за злочинні посягання на землю як на соціалістичну власність, а не охорона цього природного об'єкта.

До змісту глави X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» увійшли ст. ст. 227, 228 (табл. 1). Наявність ст. 227 з'ясовується тією обставиною, що важливим елементом охорони природи, яка тісно пов'язана із здоров'ям людей, є боротьба з епідемічними, інфекційними хворобами. Згідно із ст. 227 «Порушення правил по боротьбі з епідеміями», якщо ці дії спричинили поширення заразних захворювань, епідемії, встановлюється покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року, або виправних робіт на той самий строк, або штрафу в розмірі до ста карбованців. На території України налічується майже 650 тис. водних об'єктів, до числа яких належать річки, озера, водосховища, ставки. З метою охорони цих об'єктів до змісту гл. X увійшла ст. 228 «Забруднення водойм», назва якої не мала логічного зв'язку з назвою цієї глави, тому що забруднення водойм могло бути спричинено діяльністю державних підприємств, колгоспів, комунальних підприємств, а також конкретними особами. Незважаючи на цю обставину, ст. 228 установлювала покарання у вигляді виправних робіт на строк до одного року або штрафу в розмірі до трьохсот карбованців. Розгляд змісту ст. 228 КК УРСР показує, що її диспозиція передбачає забруднення рік, озер та інших водойм і водних джерел неочи-

щеними і не знешкодженими стічними водами, відходами промислових і комунальних підприємств, що може завдати шкоди здоров'ю людей, сільськогосподарському виробництву чи рибним запасам. Дія ст. 228 поширюється на всі водойми і водні джерела незалежно від виду і суб'єкта водокористування; це можуть бути не лише ріки, озера, ставки, затоки, а й штучні водосховища, канали, внутрішні моря та ін. Розгляд змісту ст. 228 показує, що вона може бути застосована з метою боротьби із забрудненням водойм в інший спосіб, наприклад, через неправильне зберігання хімічних добрив на берегах водних об'єктів. Як зазначає Н. Титова, недоліки юридичної техніки цієї статті полягають у тому, що в її змісті відсутні положення, коли забруднення водойм відбулося внаслідок недбалих дій посадових осіб чи невиконання ними своїх службових обов'язків [9, с. 91]. У такому разі, як зазначає дослідниця, до порушників водного законодавства можна застосувати ст. 166 КК УРСР, яка передбачає відповідальність посадових осіб за завдання істотної шкоди державним чи громадським інтересам та інтересам окремих громадян. Аналіз санкцій, передбачених цими статтями, показує, що альтернативні санкції використовувались в обох статтях.

Інтерес викликає та обставина, що Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. не передбачає відповідальності за порушення окремими громадянами правил розробки надр, так само і правила здавання державі добутого цінного матеріалу. Можна зробити висновок, що кримінально-правова відповідальність щодо охорони надр теж вимагає істотного вдосконалення.

Важливою особливістю юридичної техніки природоохоронних норм КК УРСР було використання бланкетних норм, які увійшли до змісту: ст. 158 – у вигляді по-

рушень правил, установлених з метою боротьби з хворобами та шкідниками рослин; ст. 163 – проведення вибухових робіт з порушення правил; ст. 227 – порушення обов'язкових правил, установлених з метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням.

Розгляд системи покарань, які встановлені за злочини проти природи, у КК УРСР 1960 р. показує таке: максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років передбачено ч. 2 ст. 89, а мінімальна санкція у вигляді штрафу до 100 крб. використовується у ст. ст. 158-161, 227 (табл. 2). Найбільш часто використовувана санкція припадає на покарання у вигляді виправних робіт на строк до одного року, що передбачено ст. ст. 158-159, 161, 228. Максимальна кількість знаків – 542 зн. – припадає на ст. 160, а мінімальна – на ст. 158, яка складається з 244 зн. Такий розподіл матеріалу свідчить про особливу увагу законодавця до питань незаконної рубки лісу, що з'ясовується низьким

рівнем лісистості УРСР порівняно з іншими союзними республіками.

З метою проведення аналізу побудови КК УРСР становить інтерес побудова логічної схеми охорони природних об'єктів. Таку схему доцільно порівняти з логічним ланцюгом природних об'єктів, які увійшли до Закону «Про охорону природи Української РСР», що був прийнятий 30 червня 1960 р. [10] (рис. 1).

Розгляд логічних ланцюгів двох законодавчих актів показує, що автори КК УРСР 1960 р. використали інший підхід до питань охорони природи порівняно із Законом «Про охорону природи УРСР» 1960 р., у якому створений ланцюг об'єктів становить собою більш обґрунтований перелік природних об'єктів. Так, автори Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р. на перше місце поставили охорону ґрунтів, які є основним елементом природних багатств України, на друге – ліси з причини того, що Україна належить до числа малолісистих країн та їх охорона залишається до сьогодні одним з пріоритетних

завдань законодавства. У КК УРСР не знайшла відображення в повному обсязі охорона ґрунтів, флори та фауни, повітря, державних заповідників і пам'яток природи.

Підбиваючи підсумки, можна дійти таких висновків:

I. Загальна кількість матеріалу, присвяченого злочинам у сфері охорони природи, у КК УРСР становила 4057 зн., що складає 3,4% від загальної кількості матеріалу кодексу, але це явно недостатньо для забезпечення цього завдання.

II. У більшості випадків кодекс не встановлював логічного зв'язку між назвами статей та глав, у яких вони були розміщені.

III. Розгляд юридичної техніки статей показує наявність альтернативних санкцій, бланкетних норм і відсутність в їх змісті гіпотез, що значно ускладнює практичне застосування кодифікованого акта.

IV. Характерною особливістю кодексу була наявність термінів, зміст яких не мав свого визначення: «лісовий масив», «істотна шкода», «тяжкі наслідки», «джерело підвищеної небезпеки». ■

Табл. 1.

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРИРОДИ В КК УРСР 1960 Р.

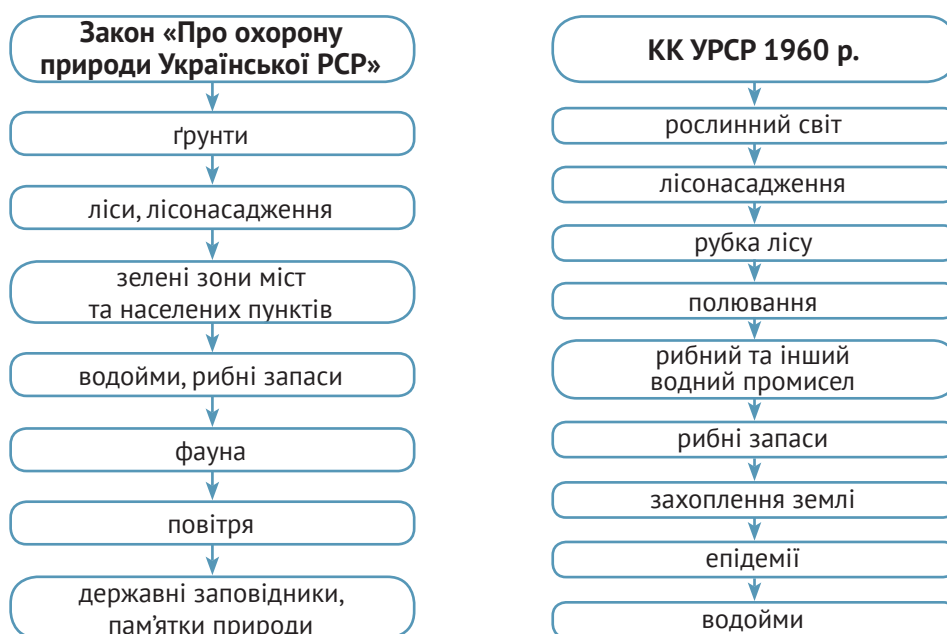
Глава	Назва	Кількість статей	Кількість знаків	% від загальної кількості знаків
II	Злочини проти соціалістичної власності	2 (ст. ст. 89, 90)	836	0,7
VI	Господарські злочини	6 (ст. ст. 158-163)	2103	1,8
IX	Злочини проти порядку управління	1 (ст. 199)	424	0,3
X	Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я	2 (ст. ст. 227, 228)	694	0,6
Загальна кількість		11	4057	3,4

Табл. 2.

МАКСИМАЛЬНІ ТА МІНІМАЛЬНІ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ПРИРОДИ В КК УРСР 1960 Р.

Статті	Термін покарання		Кількість зн.	%
	мах	мін		
ч. 2. 89	Позбавлення волі до 10 років	–	323	0,3
90	Позбавлення волі до 3 років	Виправні роботи – до 1 року	372	0,3
158	Виправні роботи до 1 року	Штраф – до 100 крб.	244	0,2
159	Виправні роботи до 1 року	Штраф – до 100 крб.	300	0,2
ч. 1, ч. 2 160	Позбавлення волі до 5 років, з конфіскацією незаконно зрубаної деревини	Штраф – до 100 крб., з конфіскацією незаконно зрубаної деревини	542	0,4
161	Виправні роботи до 1 року, з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання	Штраф – до 100 крб., з конфіскацією всього добутого і знарядь полювання	352	0,3
162	Виправні роботи до 1 року, з конфіскацією всього добутого і знарядь лову	Штраф – до 200 крб., з конфіскацією всього добутого і знарядь лову	419	0,3
163	Виправні роботи до 6 місяців	Штраф – до 200 крб.	246	0,2
ч. 1, ч. 2 199	Виправні роботи від 6 місяців до 1 року, з конфіскацією незаконно спорудженої будівлі	Штраф – до 300 крб.	424	0,3
227	Позбавлення волі до 1 року	Штраф – до 100 крб.	348	0,3
228	Виправні роботи до 1 року	Штраф – до 300 крб.	346	0,3

Рис. 1

ЛОГІЧНА СХЕМА ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ У ЗАКОНІ
«ПРО ОХОРОНУ ПРИРОДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР» 1960 Р. ТА КК УРСР 1960 Р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шутак И. Д. Мониторинг правоприменения как действенное средство повышения качества правотворческой стратегии, тактики, техники // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 835-838.
2. Сидор В. Д. Юридична техніка земельного законодавства / В. Д. Сидор // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 85. – С. 85-88.
3. Уголовный кодекс УССР. – К. : Госполитиздат УССР, 1961. – 134 с.
4. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : моногр. – К. : Вид-поліграф. центр «Київський університет», 2007. – 360 с.
5. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. К. Матвійчук. – К., 2009. – 469 с.
6. Корчева З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в УССР : учеб. пособ. / З. Г. Корчева. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1975. – 83 с.
7. Пионтковский А. А., Меньшагин В. Д., Чиквадзе В. М. Курс советского уголовного права : в 6-ти т. Часть особенная / М., 1971. – Т. 5. – 572 с.
8. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. X век – 1980 г. / В. Е. Борейко. – К. : Киев. экол.-культ. центр, 2001. – 544 с.
9. Титова Н. І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 214 с.
10. Про охорону природи Української РСР : Закон УРСР від 30 червня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1960. – № 23. – Ст. 175.